

Марченко С.Д.

Поліський національний університет

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ НА РОЗБУДОВУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано вплив європейської інтеграції на розбудову демократичних інституцій в Україні. Продемонстровано, що Україна має тривалі контакти із державами Заходу і від 1991 р. остаточно стала на демократичний шлях розвитку. Головна увага зосереджена на механізмах впровадження демократизації суспільства. Ідеться, наприклад, про потреби у співіснуванні трикутника «держава – суспільство – людина» у складних умовах гібридної російсько-української війни та сучасних внутрішньополітичних викликах. Водночас сучасна парламентсько-президентська форма правління дає змогу реалізовувати процеси європейської інтеграції та відповідної демократизації суспільства. Наявність політичної волі дозволяє зосереджувати накази та впроваджувати їхню дію силою й авторитетом президентської влади. З іншого боку, брак політичної волі значно уповільнює інтеграційні процеси.

У статті також показано, що демократизаційні процеси в Україні розвивалися стрибками, насамперед внаслідок мирних революцій. Подібний розвиток не викликає довіри серед європейських партнерів України, які висловлюються за сталий розвиток громадянського суспільства. Найкращий варіант для цього – інститут громадських організацій. Із 1991 р. кількість громадських організацій в Україні кардинально зросла, але вони не користуються великою підтримкою та довірою у соціумі. Це викликано, зокрема, чималим сегментом проросійських громадських організацій, котрі тривалий час «отруювали» суспільну думку українців і, як наслідок, теж спричинилися до розгортання російської агресії. Запропоновано ввести демократичні процедури відбору щодо подібних організацій. Загалом для українських громадських організацій рекомендовано провадити проукраїнську роботу, акцентувати на україноцентричних поглядах і, отже, сформулювати нове бачення майбутнього України.

Ключові слова: євроінтеграція, громадські організації, демократизація, Україна, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Україна здавна контактувала з європейськими країнами. Ці зв'язки відомі ще від часів Русі, Галицько-Волинської держави, тривали вони також і після втрати незалежності у пізньому середньовіччі (щоправда, українці-«рутени» виступали тоді як суб'єкт, а не об'єкт міжнародних відносин) [9, с. 215–220]. Відновилися повноправні зв'язки за часів Гетьманщини, коли ще у 1710 р., на жаль, в еміграції, Пилип Орлик видав Конституцію – надзвичайно демократичний як для тих часів документ, який випередив свій час, однак через політичні обставини не був реалізований на практиці [11, с. 135–136]. Тоді ж у XVIII ст. у Європі з'явився термін «громадянське суспільство», яким Шарль Луї Монтеск'є та Джон Локк позначали окрему теоретичну концепцію. Вони, а також інші філософи (насамперед лідери французького Просвітництва) вважали, що справжнє функціонування громадянського суспільства імовірно тільки тоді, коли люди отримують захист

від одноосібної влади коронованих правителів, однак, якщо європейці боролися за свої права та поступово «демократизували» свою владу й устрій, то українці підпали під політичний вплив спочатку Російської, а потім і Радянської імперій. Із цієї причини після 1991 р. уявлення про демократичні інституції в Україні виявилися неповними, і лише внаслідок багаторічної взаємодії з Європейським Союзом ситуація почала змінюватися на краще. Важливо простежити процеси демократизації соціуму від часу незалежності України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема характеристики значення трансформації демократичних установ України у сучасних історичних студіях нині є неоднозначною. Водночас досвід діяльності європейських інтеграційних інституцій засвідчив, що розвинутий громадянський соціум і налагоджена його діяльність із державною владою однозначно сприяють розвитку державності, однак багато залежить

від того, як саме вони функціонують. Українська дослідниця А. Костенко проаналізувала значення інститутів громадянського соціуму для розвитку євроінтеграційних процесів України [4], І. Ткаченко висвітлив основні механізми функціонування та співпраці громадянського суспільства та ЄС, зауваживши, що потужним інструментом, який забезпечує зворотні зв'язки між органами країн Європейського Союзу та громадянами його країн-членів, є безпосередньо громадянське суспільство [10]. О. Павлюк детально проаналізував євроінтеграційні пріоритети України на основі характеристики демократичних стандартів у сфері публічного управління [8], Г. Зеленко ґрунтовно висвітлила основні механізми діяльності ЄС із країнами Центрально-Східної Європи, де окрему увагу звернула на співпрацю з Україною, дослідивши значення кризи у ЄС на зниження позитивного впливу союзу на демократизацію в Україні [1]. Водночас проблематика впливу євроінтеграційних процесів на розбудову демократичних інституцій ще потребує ґрунтовнішого переосмислення, насамперед з огляду на ті новочасні зовнішні виклики, які постали перед Україною. Йдеться про характеристику трансформації євроінтеграційних процесів крізь призму умов російсько-української війни.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз впливу євроінтеграції на розбудову демократичних інституцій в Україні. Завдання – визначити шляхи демократизації українського суспільства й охарактеризувати проблеми, пов'язані з їхнім функціонуванням; дослідити участь громадських організацій у демократизаційних процесах України, сформулювати рекомендації для роботи громадських інституцій у цій сфері. Для досягнення цієї мети використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, дедукції – індукції, а також принцип історизму й узагальнення інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснення взаємних контактів у межах трикутника «людина – суспільство – держава» імовірно лише із застосуванням видів демократичних соціально-політичних перетворень, головним наслідком яких повинне стати долучення України до кола справді європейських держав. Наддержавне інтеграційне прагнення – це непрості процеси трансформації соціуму, зокрема, у галузі формування публічності влади, її демократичних інституцій, структурних рівнів ухвалення та виконання рішень [5, с. 127]. Вважаємо, що характерний розподіл функцій і повноважень влади, відсутність вагомих розрізень у структурі управління (кон-

ституційному устрої) не можна вважати гарантіями гармонізації у межах європейської інтеграції.

Спеціалісти нерідко акцентують на тому, що від 1991 р. Україна володіла схожими зі своїми сусідами по Центрально-Східній Європі стартовими умовами як для проведення внутрішніх перетворень, так і для активного зближення із Європейським Союзом [8, с. 241–243]. Процеси демократизації у центральноєвропейських державах були нерозривно пов'язані зі сталим орієнтуванням на європейські моделі економічного, політичного та соціального розвитку [10]. На нашу думку, країна як державний механізм розвивалася відмінним чином, тому сьогодні має інакшу ситуацію як із розвитком демократії, так і у євроінтеграційних процесах. Сучасна парламентсько-президентська модель, закріплена Конституцією України, дає підстави реалізувати системні перетворення у законодавстві заради подальшої демократизації суспільства. Ця система володіє певними перевагами, наприклад, можливістю прискорити процеси політичною волею, скерованою із самої гори координаційної структури. Це стало реальністю після президентських виборів в Україні у 2014 р., коли після підписання політичної й економічної частин «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» процеси демократизації значно розширилися [3]. Отже, таке рішення було б неможливим без політичної волі Президента, депутатської більшості у Верховній Раді України.

З іншого боку, головним недоліком української владної системи є те, що за відсутності політичної волі та рішучості у прийнятті рішень на найвищому рівні вся система координації почне сповільнюватися. Іншим недоліком цієї системи є те, що вона менш гнучка і більш «незграбна», ніж хотілося б [3]. Президент не повинен бути останньою наглядовою ланкою (як офіційно, так і неофіційно) у координаційній структурі, а прем'єр-міністр не повинен бути вилученим із цього процесу.

Для сучасної української реальності сьогодення притаманним є рух до подальшої демократизації суспільства, який часто супроводжувався соціальними виступами, наприклад, акціями «Україна без Кучми» (відбулися узимку 2000–2001 рр.), «Повстань, Україно!» (2002–2003 рр.) «Майдан» (2004 р.) та драматичними протестами на зламі 2013–2014 рр. [2, с. 46–47]. Початки такої української тенденції відчутні вже у 1990-х рр., коли студентська акція непокори «Революція на граніті» здобула виразні результати методом ненасильницького протесту та відіграла чималу роль

у подальшому здобутті незалежності. Відповідно, актуальним є висновок, що демократизація України та її звернення до європейських процесів розвивається не стало й послідовно, а стрибкоподібно, ґрунтуючись на подіях, які зворушують усе суспільство, певних «переламних моментах», щодо яких прихильники подальших продемократичних змін мають чималі сподівання [2, с. 47].

Якщо оцінювати таку тенденцію зі сторони європейських партнерів України, то навряд чи його можна вважати таким, що поглиблює або прискорює подальшу співпрацю. Ці «особливості» демократизації України породжують непередбачуваність у галузі господарського партнерства та в різних аспектах розвитку геополітичної ситуації у Центрально-Східній Європі [1, с. 44–45]. Із цієї причини європейські політики схилиються до думки про важливу роль у демократизації суспільства громадських організацій, які повинні забезпечити чинні, послідовні та перманентні перетворення насамперед у свідомості громадян.

Для життєздатності демократичних країн важливим елементом є старанне ставлення соціуму до реалізації прийнятих рішень, що є однозначно таким самим актуальним завданням, як і можливість суспільності інспектувати владні структури. Кожен громадянин має відчувати та демонструвати власну відповідальність за збереження основоположних прав і свобод людини, а також – за злагоду та взаємодопомогу у країні. «Здорове» громадянське суспільство здатне існувати лише у правовій державі, головною прикметною характеристикою якої є безапеляційне домінування закону як визначального елементу суспільно-політичного життя. У такому контексті цілком реально ідеться про безпосередній зв'язок між збереженням законності, суспільного та правового порядку, розвитку демократичної держави та громадянського суспільства, яке забезпечуватиме захист прав людини [1, с. 46]. Демократичним шляхом вирішення подібної потреби є об'єднання українців у громадські організації – недержавні структури, котрі, однак, здатні впливати на політичні процеси у країні як репрезентанти думки суспільства.

У сучасних країнах Західної Європи взаємодія між урядовою владою та суспільством побудована саме таким способом. Робота недержавних і неурядових структур налагоджена виробленням спільних тактик та упорядкуванням потрібної нормативно-правової бази. Зокрема, ще у 1951 р. Рада Європи офіційно ствердила, що європейці мають право на зібрання й об'єднання, утворення гро-

мадських організацій. У 1998 р. ухвалено «Рекомендацію про розвиток і посилення громадських організацій у Європі», а у 2002 р. – «Визначальні принципи становища громадських організацій у Європі» [10]. У країнах Європейського Союзу розроблено рамкові положення, які регулюють співробітництво між громадськими організаціями й органами державної влади у плані визначення гарантійних зобов'язань, цілей та аспектів співробітництва [12]. Нині реалізація подібної співпраці призвела до розроблення та появи низки нормативних актів, наприклад, Європейської хартії місцевого самоврядування тощо.

Утвердження громадських організацій в Україні характеризується інституалізацією їхньої діяльності та чималим кількісним зростанням. Згідно з офіційною статистикою демократичні перетворення в Україні у 1991 р. захищали трохи менше 300 організацій, у 1992 р. їхня чисельність зросла до 1 356, у 1993 р. – до 3 257, через чотири роки їх було уже в чотири рази більше, а в 2000 р. – понад 27 000 [5, с. 363]. Згідно з інформацією з Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України вже у вересні 2014 р. [6], навіть не враховуючи втрату тимчасових окупованих Росією територій (АР Крим та ОРДЛО), в Україні налічувалося понад 74 200 громадських організацій (включаючи міжнародні, всеукраїнські, місцеві, окремі осередки, філії та сепаратні структурні підрозділи). Вважаємо, що подібний розвиток є свідченням демократичних процесів в Україні, спричинених, зокрема, також орієнтацією на європейські зразки розбудови взаємовідносин між суспільством і державою.

Водночас указані безконтрольні тенденції до зростання хвилюють науковців. Незважаючи на чисельність і динаміку до її збільшення, рівень довіри до громадських організацій в українському суспільстві залишається на досить низьких показниках [3]. Подібна девальвація спричинена цілком конкретними механізмами, які використовувалися самими громадськими організаціями під час активної діяльності. Ідеться, наприклад, про один із загальних напрямків розвитку неурядових і недержавних об'єднань на рівні уподібнення (чи гаданого єднання) українського та російського народів на базі спільних риторичних практик. Після 1992 р. росіяни, колишня панівна нація у Радянському Союзі, опинилися у статусі національної меншості у незалежній Україні. Це призвело до вибуху проросійського громадського руху, що набував різних форм діяльності. Поширення проросійських

тенденцій, які у різних вимірах «окуповували» громадські течії в Україні, корелюється із кількісним зростанням числа громадських організацій, що нескладно простежити статистично. Вони активно виступали на захист «руської» (своєрідної суміші руської, української та російської із наголосом на останній) мовної та культурної сфери [2, с. 51]. Вважаємо, що розгалужена система подібних організацій, як і байдужість української влади до їхньої діяльності, стала однією з основ кризи 2013–2014 рр. й агресивної політики Росії щодо України.

Тож важливою проблемою є актуалізація знань громадян України щодо соціальних компетентностей і нормативно-правова підготовленість із питань прав людини [1, с. 59–62]. Це дасть змогу відрізнити «фейкові» організації від реальних і, відповідно, давати їхнім роботам належну оцінку. Спільні зусилля активних громадян мають бути спрямовані на розробку нових демократичних процедур відбору для боротьби із недобросовісними «симулякрами». Також утвердженню та розвитку громадських інституцій сприятиме популяризація загальнодержавної моделі громадянської ідентичності з акцентуванням на принципах відповідальності та соціально-політичного єднання українців. Громадські організації повинні стати ефективними медіаторами у комунікаціях між простими громадянами й адміністративними інститутами держави [10]. У роботі громадських організацій також важливо уникнути політизації етнічних компонентів. Напевно, особливо це зауваження стосується мовної проблематики, яка у сучасній Україні набувала гостро конфронтаційного характеру. У роботі слід наголошувати на виробленні альтернативного погляду на майбутнє України, що відрізнитиметься від спекулятивних програм, пов'язаних із сепаратизмом чи федералізацією України [7, с. 48–50]. Важливо також шляхом громадянської освіти популяризувати національний наратив як противагу поширеним, на жаль, кліше та штампам. Це відповідатиме демократичним перетворенням в Україні та ціл-

ком вкладатиметься у русло євроінтеграційних процесів нашої країни.

Отже, ми виявили, що нині у громадських організацій в Україні увагу зосереджено на механізмах впровадження демократизації суспільства, але в умовах російської загрози та гібридної війни, певної пасивності населення пропонується ввести демократичні процедури відбору щодо подібних організацій. Отже, для роботи українських громадських інституцій ми рекомендуємо провадити проукраїнську роботу, акцентувати на україноцентричних поглядах, що допоможе сформулювати нове бачення майбутнього України.

Висновки. Отже, демократизаційні процеси в Україні є частиною її європейської інтеграційної політики. Сучасна парламентсько-президентська модель дає додаткові стимули щодо подальшої інтеграції України, у тому числі також на підставі розбудови демократії. Незважаючи на приховані ризики, конкретизація функцій Президента України у поєднанні з політичною волею Верховної Ради України дають змогу активувати процеси розбудови громадянського суспільства. Водночас розвиток демократизаційних процесів відбувався стрибкоподібно – від «революції на граніті» початку 1990-х рр. і до акцій «Україна без Кучми!», «Майдану» 2004 р. та «Євромайдану» 2013–2014 рр. Також сталим є шлях, у якому зацікавлені європейські партнери України, – через становлення та розвиток громадянського суспільства і, зокрема, громадські організації. Доведено, що кількість останніх значно зросла, якщо порівнювати із 1990-ми рр. Водночас довіра до них суспільства невисока, що пояснюється наявністю деструктивних елементів, чималої кількості проросійських структур, котрі жодним чином не впливають на демократизацію українського соціуму. Для подолання такого становища та подальшої демократизації рекомендовано: провадити проукраїнську роботу, акцентувати на україноцентричних поглядах, згуртувати українців задля впливу на формування майбутнього України.

Список літератури:

1. Зеленюк Г. Демократизація через конвергенцію: механізми співпраці Європейського Союзу з посткомуністичними країнами (на прикладі країн ЦСЄ та України). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019. № 2 (98). С. 44–75. URL: www.ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/zelenko_demokratysatzia.pdf (дата звернення: 07.08.2021)
2. Зорич О. Громадські організації в Україні як суб'єкти громадянської ідентичності: криза чи відродження? *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2014. № 6 (74). URL: www.ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/zorych_gromadski.pdf (дата звернення: 07.08.2021).

3. Кармазіна М. Громадські організації: кого вони представляють? *Дзеркало тижня. Україна*. № 42. 15 листопада 2013 р. URL: http://gazeta.dt.ua/internal/gromadskiorganizaciyi-kogo-voni-predstavlyayut_.html (дата звернення: 01.08.2021)
4. Костенко А. Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України. Суми : Сумський державний університет, 2018. 411 с.
5. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / В.С. Крисаченко, М.Т. Степико, О.С. Власюк та ін. Київ : НІСД, 2004. 394 с.
6. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання станом на 1 вересня 2014 р. *Укрстат*. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 08.07.2021).
7. Меренюк Х., Меренюк С. Україно-російська гібридна війна. *Україна в умовах трансформації міжнародної системи*. Київ, 2019. С. 47–51.
8. Павлюк О. Євроінтеграційні пріоритети публічного управління в Україні в умовах формування стандартів демократичного врядування. *Національні цінності й національні інтереси в системі публічного управління. Матеріали науково-практичної конференції*. Київ : К.І.С., 2017. Т. 2. С. 240–244.
9. Паршин І. Термін «Мала Русь» у документах XIV ст. *Княжа доба: історія і культура*. 2019. Вип. 13. С. 215–224.
10. Ткаченко І. Громадянське суспільство і Європейський Союз: функціонування й співпраця. *Віче*. 2015. № 2. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4544/> (дата звернення: 10.08.2021).
11. Хиля С. Гетьманщина в умовах становлення Вестфальської системи міжнародних відносин. *Соціально-політичні студії*. 2020. Вип. 4. С. 134–139.
12. European Charter of Local Self-Government. *European Treaty Series*. URL: <https://rm.coe.int/168007a088> (дата звернення: 08.08.2021).

Marchenko S.D. EUROPEAN INTEGRATION INFLUENCE FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S DEMOCRATIC INSTITUTIONS

The article analyzes the impact of European integration on the development of democratic institutions in Ukraine. In particular, it has been demonstrated that Ukraine has long-term contacts with Western countries, and since 1991 it has finally embarked on a democratic path of development. The main focus is on the mechanisms for implementing the democratization of society. We are talking, for example, about the need for the coexistence of the triangle “state – society – man” in the difficult conditions of the hybrid Russian-Ukrainian war and modern domestic political challenges. At the same time, the modern parliamentary-presidential form of government makes it possible to implement the processes of European integration and the corresponding democratization of society. The presence of political will allows orders to be concentrated and enforced by the power and authority of presidential power. On the other hand, the lack of political will significantly slows down integration processes.

The article also shows that democratization processes in Ukraine developed by leaps and bounds, primarily as a result of peaceful revolutions. Such development does not inspire confidence among Ukraine's European partners, who are in favor of sustainable development of civil society. The best option for this is the institute of public organizations, which has now grown considerably. In particular, the number of public organizations in Ukraine has dramatically increased since 1991, but they do not enjoy much support and trust in society. In particular, this is caused by a large segment of pro-Russian public organizations, which for a long time “poisoned” the public opinion of Ukrainians and, as a result, also contributed to the deployment of Russian aggression. It is proposed to conduct democratic selection procedures for such organizations. In general, it is recommended for Ukrainian NGOs to conduct pro-Ukrainian work, emphasize Ukraine-centric views and, therefore, formulate a new vision of Ukraine's future.

Key words: *European integration, public organizations, democratization, Ukraine, civil society.*